

Андреј Јефтић

Православни богословски факултет
Катедра за патрологију
Београд

Питање научности теологије у српској теолошкој мисли 20. вијека

Сажетак: Рад истражује како је и од кога питање научности теологије постављано у српској теологији 20. в. Полази се од становишта да се могу разликовати три контекстуална оквира унутар којих је постављано ово питање, који су одредили начин на који је дат одговор, али који су и сами одређени мотивом с којим се питање поставља и теолошком парадигмом из које се наступа. Ти контексти су: процес оснивања Богословског факултета при Универзитету у Београду, српско апологетско богословље и српско неопатристичко богословље. Показује се да је у прва два наведена контекста теологија настојала да себе конципира као науку, док је у оквиру патристичког контекста питање њене научности релативизовано услед истицања отачког виђења теологије за које данашњи концепт науке представља анахронизам.*

Кључне ријечи: теологија, наука, универзитет, апологетика, Запад, неопатристика.

Увод

Када се говори о теологији као о науци, обично се каже да се она сматрала за „прву науку“ још од Аристотела. Оно што се том приликом превиђа јесте историја развоја појмова теологије и науке. Летимичан поглед на ту историју пружа нам увид да је појам теологије од тада до данас доживјео низ промјена. С друге стране, евидентно је да на питање *шта је теологија* не бисмо добили идентичне (а могуће ни комплементарне) одговоре ни од људи који живе у истом времену, те се, дакле, о разноврсности појма теологије може говорити како на дијахроничком, тако и на синхроничком плану. Исто то важи и за појам науке. Стога питање научности теологије умногоме зависи од тога *ко* га поставља и *када* га поставља.

Питање научног карактера теологије први пут се поставља, очекивано, у вријеме када систематско њено изучавање долази у тијесан додир са систематским изучавањем осталих наука – у доба настанка универзитета на Западу.¹ С друге стране, на Истоку, у Византији, теологија није никада била дио академског курикулума,

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ В. Wolfhart Pannenberg, *Philosophy of Science and Theology*, trans. by F. McDonagh, Darton, Longman & Todd, London 1976, 7.

па ово питање није ни долазило до изражаја.² Изузетак је била Патријаршијска школа у Цариграду,³ али ни у њој се теологији није приступало као једној од наука.⁴ Дакле, питање научног карактера теологије први пут се озбиљно поставља на Западу, и то у контексту њеног дјеловања унутар универзитета и њеног односа спрам наука које су се на њему изучавале.⁵ С друге стране, наука, као аутономно и *емпиријско* истраживање природе, своју независност од философије почиње да стиче у вријеме ренесансе – истраживањима Коперника, Галилеја, Бруна и Кеплера – да би се физика коначно одјелила од метафизике у раду Исака Њутна.⁶ Сам концепт науке и начина њеног функционисања није нашао своју уобличење у философској рефлексији све до краја 18. вијека. Тада Кант објављује своје три *Кријишке* (1781–1790), у чијим фундаментима лежи питање мотивисано успјехом тадашње науке: како је наука могућа? Своје коначно уобличење и дисциплинарну самосталност философија науке стиче почетком 20. в. са формирањем Бечког круга (1922). Од тада па до данас, философска рефлексија о теоријском концепту науке прошла је кроз бројне фазе, не без фундаменталних промјена, од којих је свака пред теологију, као дисциплину која претендује на своје мјесто у друштву академских наука универзитета, постављала питање: да ли је могућа теологија као наука?⁷

Већ летимичан преглед библиографије српске црквене и теолошке литературе довољан је да се утврди да је, када је српска теологија у 20. вијеку по среди, конципирање теологије као науке и осмишљавање њеног односа са другим наукама третирано углавном *ad hoc*. Тешко би било пронаћи студију која је ово питање обрадила на темељан и систематичан начин. Међутим, могуће је пронаћи не мали број чланака, студија, па и монографија, које се овог питања – што кроз експлицитно тематизовање, што путем имплицитних начела од којих полазе – у великој мери дотичу. Покушаћемо да презентујемо три контекстуална оквира у српској теологији 20. в. унутар којих је постављано питање научности теологије. Чини се да се оквири могу одредити према субјекту с којим теологија ступа у дијалог и тражи своје самоодређење. У првом случају, тај субјект је универзитет, у другом јавност, а у трећем Црква. Ти оквири су:

² B. Robert Browning, „Universities, Byzantine“, у: Joseph Strayer (ур.), *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 12, American Council of Learned Societies, New York 1989, 300–302, 301.

³ О томе в. Robert Browning, „The patriarchal school at Constantinople in the twelfth century“, *Byzantion* 32, 167–202.

⁴ Како закључује Јован Мајендорф у: John Meyendorff, „The Mediterranean World in the Thirteenth Century, Theology: East and West“, у: *The 17th International Byzantine Congress: Major Papers, Dumbarton Oaks/Georgetown University, Washington, D.G., August 3-8, 1986, New Rochelle*, New York 1986, стр. 669–682 = IntRes: http://jbburnett.com/resources/meyendorff_theol-e&w.pdf (датум приступања: 27.9.2011).

⁵ За кратак, али садржајан преглед историје универзитета (и идеје универзитета) уз посебан осврт о мјесту теологије унутар истог, као и важне библиографске напомене в. Богољуб Шијаковић, „Универзитет и теологија: Идеја универзитета и положај теологије у систематици универзитетских знања (нацрт)“, Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, Зборник радова научног скупа, Православни богословски факултет (ПБФ), Београд 2007, 43–49.

⁶ Alex Rosenberg, *Philosophy of Science: A contemporary introduction*, Routledge, New York-London 2005, 2.

⁷ За преглед историје развоја философије науке, као и могућности које је свака од етапа овог развоја пружала теологији да себе фундаира као научна дисциплину, в. Gijsbert van den Brink, *Philosophy of Science for Theologians: An Introduction*, Peter Lang, Frankfurt am Mein 2009.

1. расправа поводом оснивања Универзитета у Београду
2. српско апологетско богословље
3. српско неопатристичко богословље.

Ови оквири се такође разликују и према поводу и мотиву с којим се питају какав је научни статус теологије, према концепту науке с којим оперишу и према теолошкој парадигми из које наступају. Покушаћемо да пружимо један веома уопштен преглед начина на које, и историјских тренутака у српској теологији 20. в. у којима је питање научности теологије излазило на видјело, као и одговорâ који су на то питање давани.

Богословски факултети на Универзитету у Београду

Као што је познато, Богословски факултет је, заједно са још четири високошколске установе, основан 1905. године. Усвајање одлуке о оснивању, међутим, пратила је јавна и прилично жупра расправа како у јавним гласилима, тако и у народној скупштини. Међу аргументима који су се у расправи користили за или против оснивања Богословског *факултета* (а не ван-универзитетске Духовне *академије*, што је била предлагана алтернатива) јавили су се и они који су постављали питање научности саме теологије и, слиједствено, њеног мјеста на Универзитету.⁸ У таквом контексту, теоријско конципирање теологије као науке јавило се као реакција на нападе који су оспоравали мјесто теологије у друштву универзитетских наука. Видјећемо да су се неки од тих аргумената понављали и готово 100 година касније,⁹ када је постављено питање повратка Богословског факултета на Универзитет у Београду. Тврдње да теологија није наука базиране су на аргументима да она: (1) није *емпиријски* заснована, већ „откривењски“, (2) не одликује је *ипопрес*, већ стационарност, (3) не подстиче *слободу исцраживања*, већ догматско мишљење, (4) захтјева од оних који се њоме баве „*конфесионалну заинтересованост*“, умјесто научне непристрасности. У наставку ћемо приказати сваки од наведених приговора, као и одговоре који су на њих услиједили.

Бранислав Петронијевић је као члан Комисије за оснивање Теолошког факултета, не слажући се са већинском одлуком Комисије, изнио издвојено мишљење у коме тврди да теологији није мјесто на универзитету јер за разлику од науке која почива на два извора – *искусству* и мишљењу – теологија почива искључиво на једном – *оцкривењу*.¹⁰ Сличан аргумент понавља и Иван Ђа-

⁸ В. класификацију аргумената, изнесених тим поводом, коју је у својој студији извршио Владан Першић: „Теолошки факултет: pro et contra“ у: Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија у двадесетом веку: Исцраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, 50–59. Овдје се, према тој класификацији, бавимо само *теоријским* аргументима. За детаљан опис историјског пута од идеје до реализације оснивања Богословског факултета, в. Богољуб Шијаковић, Александар Раковић, *Универзитет и српска теологија: Историјски и просветни контексти оснивања Православне богословске факултета у Београду (исцраживања, документација, библиографија)*, ПФФ, Институт за теолошка истраживања, Београд 2010, нарочито стр. 22–24, 43–77 и 106–111.

⁹ Што већма говори о „напредности“ мишљења оних који су их заступали, него ли о „непролазној вриједности“ самих аргумената.

¹⁰ „Издвојено мишљење проф. др Бранислава Петронијевића“, АЈ, Министарство просвете Краљевине Југославије, Фонд 66, Фасцикла 155; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. дјело*, 139–140, 139.

ја,¹¹ и додаје да би онда теологија на универзитету била под „лажном фирмом“, а с њим се слаже и Владимир Ђоровић који свој став износи приликом дебате у Привременој народној скупштини Краљевине СХС.¹² Против таквог приговора устаје Фра Роко Вуковић у свом обраћању у скупштини.¹³ Он признаје да теологија није емпиријски заснована наука, али показује да то није ни нпр. математика, геометрија, па ни право. Такође сматра да је велико питање која то наука с правом може претендовати на апсолутну емпиричност, будући да се свака од њих служи индукцијом.¹⁴ Радован Казимировић потврђује чињеницу да наука почива на искуству и мишљењу, а теологија на откривењу, али тврди да то не значи да она није наука.¹⁵ Она то јесте захваљујући чињеници да има „свој особити предмет испитивања и њему одговарајуће методе, које себи не може присвојити ниједна друга наука“, а тај предмет је ништа мање реалан него предмет било које друге науке – то је религија.¹⁶

У чланку „Је ли потребан теолошки факултет“ анонимни аутор наводи како науку одликује *iprores* (који је послједица њене вјере у критичку сумњу), док је својство вјере *сјаинација* (као послједица вјере у ауторитете и претензије на загарантовано посједовање апсолутне истине).¹⁷ Исти аргумент наводи и Бранислав Петронијевић.¹⁸ Владимир Ђоровић мисли да за теологију ипак има наде, те да и она треба да почне да примјењује „модерни метод научног испитивања“ не би ли се тако створила каква емпиријски заснована, „експериментална теологија“.¹⁹ С друге стране, Владислав Рибникар разликује саму религију од теологије као „науке о религији“ коју као такву красе особите методе истраживања, критичко испитивање, поређења и суђења, што резултује у бројним публикацијама – а управо оне по себи су свједочанство да се не може говорити о стагнацији у теологији.²⁰ Фра Роко,

¹¹ „Теологија и универзитет“, *Демократија*, 2. јул 1919; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 145–146. Као што се види, овај чланак је објављен 10 дана након што је Петронијевић своје издвојено мишљење (у нешто краћој форми) објавио у чланку „Теолошки факултет на Београдском универзитету“, *Демократија*, 22. јун 1919; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 142–143.

¹² В. стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, III, Београд, 1920, 53. редован састанак 11. јула 1919, 270–276 (СБНП); штампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 147–157, 155.

¹³ В. СБНП, 147–167, 148–149.

¹⁴ Фра Роко у свом обраћању алудира на Хјумову критику индукције. Проблем индукције је свакако један од највећих проблема философије науке, на страну што Фра Рокв приговор покушава да омаловажи В. Ђоровић називајући га „старом схоластиком“. За преглед проблема индукције у философији науке в. нпр. Anthony O’Hear, *Uvod u filozofiju znanosti*, prev. T. Bracanović, M. Sušnik, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studij, Zagreb 2007, 19–35.

¹⁵ Радован Казимировић, „Богословски факултет Београдског универзитета“, *Демократија*, 26. јун 1919; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 143–145, 144.

¹⁶ *Истио*.

¹⁷ Аутор потписан иницијалом В. „Је ли потребан теолошки факултет“, *Дневни лист*, 18. април 1907; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 133–135. Исти аргумент наводи и Бранислав Петронијевић, в. „Издвојено мишљење проф. др Бранислава Петронијевића“, у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 139–140, 139.

¹⁸ *Истио*.

¹⁹ В. СБНП, 156. Он такође наводи како су и одређене теолошке дисциплине (и без оваквог методолошког унапређења) већ научне, као и да се једном таквом и сам бавио – историјом цркве.

²⁰ В. Рибникар, „Теолошки факултет или духовна академија?“, *Политика*, 11. фебруар 1905; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. djelo*, 125–126. Сличног мишљења је и Радован Казимировић: „Богословски факултет Београдског универзитета“, 144.

с друге стране, заступа мишљење да теологији заиста *није* својствен прогрес, али да није ни неким другим наукама. Он вели да прогрес који је иманентан емпријским знаностима, није својствен неким другим, апстрактним знаностима – нпр. математици и геометрији – али да их то не чини мање научним.²¹ Идеју о извјесној стационарности теологије заступа и Чед Марјановић, сматрајући да будући да је религија „особина духа људског“, не постоји слобода „у новачењу“ својствена другим наукама – али религија управо и треба да буде конзервативна јер она даје „основни тон целокупном социјалном животу“. Њени принципи, дакле, морају да буду што је могуће мање промјенљиви. Теологија, отуд, по мишљењу Марјановића, не само да (ето, нажалост) није прогресивна, већ јој је дужност да таква и остане – али је то не чини мање науком.²²

Науку, како се наводи у чланку „Је ли потребан теолошки факултет“, одликује слобода *испиривања*, док њу теологија не допушта, већ самовољно бира своје закључке, држи да су они *аисолујине испиине*, а накнадно „адаптацијом научних факата, тражи за њих ослонца“.²³ Казимировић, с друге стране, сматра да се богословске науке јесу кроз историју понашале као стационарне и реакционарне, али да *ио својој суштини* нису такве – управо супротно, оне његују слободу испиривања: „јер се каже ‘Испитајте Писма’ [Јн 5, 39] и ‘Гдје је Дух Господњи тамо је и слобода’ [2Кор 3, 17]“.²⁴ А погодна тле за повратак њиховој суштини пружа им управо „*са-времена Демократија*“, захваљујући којој су времена нетолерантности прошла.²⁵

Поједини су проблематичном сматрали и чињеницу да би на будућем факултету богословље требало да предају људи „конфесионално заинтересовани“ и самим тим неподобни, јер им је у интересу да људе увјере у истинитост ставова које заступају – те би пожељно било да их предају људи „незаинтересовани, којима је циљ само научна истина“.²⁶ Овом приговору Казимировић супротставља контраргумент да тиме приговарачи идентификују *свејшовности* са научношћу, као и то да је конфесионалност својствена и другим наукама (нарочито када се оне посматрају из перспективе, како каже, „њемачког схватања науке“). Под конфесионалношћу

²¹ В. у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. дјело*, 149.

²² Чед.[а] Марјановић, „Да ли је теологија наука?“, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 30. јун 1907; прештампано у: Б. Шијаковић, А. Раковић, *нав. дјело*, 130–133.

²³ „Је ли потребан теолошки факултет“, 134. В. такође и: „Издвојено мишљење проф. др Бранислава Петронијевића“, 139. Ваља напоменути да догматичност (односно *неслободу*) теологије Петронијевић приписује (само) оним њеним дисциплинама које нису чисто историјске. В. и: Иван Ђаја, „Теологија и универзитет“, 146; аутор као фондус науке види „здрав разум“. Слично томе аргументише и Александар Павићевић у дебати у Привременом народном представништву Краљевства СХС – в. СБНП, 151. У новије вријеме, исти аргумент користи и (тадашњи) ректор УБ Марија Богдановић у изјави за емисију „Кажипрст“ телевизије В92, емитованој 9.2.2004, а поводом повратка Богословског факултета на УБ 2004 – в. IntRes: http://www.b92.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2004&mm=02&nav_id=132349 (датум приступа: 25.9.2011).

²⁴ В. такође и цитат наведен у чланку Гласа јавности од 11.8.2001, непрецизно приписан „Наставно научно већу“ – IntRes: <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2001/08/12/srpski/D01081104.shtml> (датум приступа: 25.9.2011).

²⁵ В. Радован Казимировић, „Богословски факултет Београдског универзитета“, 144.

²⁶ *Испио*.

²⁶ „Је ли потребан теолошки факултет“, 134. У Вечерњим новостима од 31.1.2004. се могло прочитати да је конфесионални предзнак факултета од појединих виђен као проблем и приликом његовог повратка на УБ – в. IntRes: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:154756-Nista-ispodstola> (датум приступа: 25.9.2011).

овдје Казимировић подразумева *вјеру*, јер као што теологија вјерује у Бога (и тиме у могућност његовог откривења – манифестовања у свијету), тако исто наука вјерује у (универзални) разум (и тиме у могућност његовог манифестовања у животно). Надаље, императив искључења „конфесионалне заинтересованости“, сматра он, довео би на концу до захтјева да религију предаје нерелигиозан човјек, па би се, кад су друге науке у питању, очекивало нпр. да математику предаје човјек без дара и љубави за математику. На крају, закључује аутор, конфесионализам и није својствен свим теолошким дисциплинама (мада је неконфесионално хришћанство непостојећа апстракција), док је, с друге стране, свакој од њих својствен компаративни (интерконфесионални) приступ.²⁷

Међу аргументима који заступају научност теологије можемо да разликујемо два типа. Један тип аргумената критикује сâм концепт науке који заступају критичари теологије и показује да, његовим аршином мјерене, многе од фундаменталних наука би се морале искључити као ненаучне.²⁸ Други тип аргумената показује да је теологија наука не (само) зато што то „нису“ и неке друге науке, већ захваљујући чињеници да посједује сопствени *предмет* и *метод* истраживања који не могу бити својствени ни једној другој науци.²⁹ Разлика у предмету и методу истраживања не може да је учини искљученом из породице наука, већ управо њеним пуноправним чланом. У том смислу, браниоци теологије су се борили против тада владајућег методолошког монизма, својственог позитивистичком виђењу науке, који ће касније, са развојем философије науке, бити подвргнут оштрој критици.³⁰

Српско теолошко бојословље

Од када је донесена прва уредба о плану и програму Богословског факултета, апологетика је била заступљена као засебан предмет у студијама теологије.³¹ У токовима српског богословља 20. века, могло би се рећи да је она била једна од најдоминантнијих дисциплина. Она, свакако није представљала изум нашег богословља, већ је као једна већ формирана дисциплина до нас дошла са хришћанског Запада. Као теолошка дисциплина развила се у доба просветитељства услед захтјева

²⁷ В. Радован Казимировић, *Бојословски факултет српској универзитету*, Београд 1913. Аргументи који слиједу су из наведене брошуре. Овдје смо се користили транскриптом који је, са оригинала који се налази у Библиотеци САНУ у Београду под инв. бр. 40044, извршио монах Игнатије Марковић. Стога, будући да нисмо у могућности да то учинимо тачно, нисмо наводили бројеве страница приликом упућивања на дјело.

²⁸ Ту врсту аргумената ће амерички философ Вилијам Бартли касније критиковати називајући их „ти фације аргумената“. Он је сматрао да уз помоћ њих теологија покушава да да рационалан изговор за своје иначе ирационално вјеровање. В. W. W. Bartley, *The Retreat to Commitment*, London 1964, 89–90.

²⁹ Уколико би каква друга наука присвојила њен предмет и метод, престала би бити то што јесте, а у обрнутом случају, исто важи и за теологију. В. Радован Казимировић, *Бојословски факултет српској универзитету*.

³⁰ Против методолошког монизма оштро ће иступити Пол Фајерабенд. В. Paul Feyerabend, *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, London 1975.

³¹ В. Драган Новаковић, „Државно законодавство о Богословском факултету“, у: Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, 60–76, 64, фуснота 16. Такође и: Драгомир Сандо, „Историјат наставних планова на Православном богословском факултету“, у: Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, 176–188.

који је јавно и научно мњење поставило пред сваку религију – да положи свој рачун пред „разумом“.³² Укратко ћемо, приказујући *загаџаак* који је себи апологетика узела, начин на који га је остваривала и *сѿав* који је заузимала према осталим (не-теолошким) наукама – показати како је одговорила на питање научности теологије.

Апологетика је, у начелу, узела себи у задатак да систематски изложи „основне принципе религије, доказујући њихову истинитост и веродостојност, и брани их од приговора који им се постављају“³³ – тј. да, укратко, „пред разумом утврди истинитост хришћанске религије“.³⁴ Као дио православне теологије, настојала је, уз наведено, да изложи и основне принципе православног хришћанства, демонстрирајући њихову истинитост и неизмјењену очуваност у православној Цркви.³⁵ Као таква, апологетика је на себе преузела улогу богословске пропедевтике. Она је требало да пружи „научни основ осталим теолошким дисциплинама“³⁶ – тако да је од тога да ли ће апологетика успјешно да испуни свој задатак, сматрало се, зависила „научна судбина“ теологије у цјелини. Без апологетике, теологија је могла да претендује на научност само као облик историјског истраживања, али то би је, сматрало се, претворило или у панорамски приказ историје теолошких мишљења или у митологију засновану на слијепој вјери.³⁷ У оба случаја, теологија би постала „мртва ствар“.³⁸ Штавише, „научна судбина“ није била само питање академског кредибилитета теологије (теоретски) или њеног опстанка на универзитету (практично) – то је било питање кредибилитета хришћанске вјере. Тако је могло бити услијед нарастујућег тренда према коме је наука та која сваком облику мишљења издаје квалификацију, не само научности, нити само рационалности, већ (уз то) и *смислености*.³⁹ Тако ће Радивој Јосић закључити да „Хришћанство чврсто стоји или пада према томе, да ли је она [апологетика] успела, да тврђење о надприродности карактера и хришћанске религије разумним представи и докаже или не“.⁴⁰

Дакле, да би демонстрирала научност теологије, апологетика је морала најприје да докаже да је и сâма научна. Сматрало се да је њен статус као науке неумитан будући да има сопствени: (1) *ипредмет* истраживања – а то је суштина религије, њена истинитост и вјеродостојност; (2) *материју* коју у истраживању користи – то су чињенице из природних и друштвених наука; и (3) *метод* истраживања – којим од материјала који преузима, путем систематске обраде, издваја чињенице које су прошле логичку и искуствену провјеру.⁴¹ Све ово чини

³² В. Alister E. McGrath, *Open Secret – A New Vision for Natural Theology*, Willey-Blackwell, 2008, 7.

³³ Лазар Милин, *Научно ојравдање релиије: айолоѿеѿика*, књига 1, Богословски факултет Београд, Шид⁴2002 (1. издање 1976), 7.

³⁴ Рад[ивој]. Јосић, *Айолоѿеѿика*, Удр. Студ. Богосл. Факулт, Београд 1932, 5.

³⁵ Лазар Милин, *Научно ојравдање релиије: айолоѿеѿика*, књига 1, 9.

³⁶ Лазар Милин, *Научно ојравдање релиије: айолоѿеѿика*, књига 1, 30.

³⁷ Лазар Милин, *Научно ојравдање релиије: айолоѿеѿика*, књига 1, 31.

³⁸ *Исѿо*.

³⁹ Што ће резултовати у постулирању верификационизма као коначног критеријума *смислености* исказа, које је извршио логички позитивизам.

⁴⁰ Рад[ивој]. Јосић, *Айолоѿеѿика*, 12.

⁴¹ В. Лазар Милин, *Научно ојравдање релиије: айолоѿеѿика*, књига 1, 10. С друге стране, неки су, попут руског апологете Ивана Никољина, сматрали да је богословље (па и апологетика) наука – иако његов предмет није доступан искуству на начин на који су то предмети других (природних) наука –

апологетику правом *рационалном*, али не и рационалистичком науком.⁴² Поред тога, апологетика је наука и захваљујући томе што је и она, као и остале емпијске науке, заснована на искуству које је експериментално поновљиво, мада не на исти начин на који је то случај у другим наукама.⁴³ Показује се, такође, да када се примјене неки од ригорозних критеријума научности (нпр. Хјумов или Кантов), математика се не показује ништа већом науком од саме апологетике.⁴⁴ Апологетика, тако, доказује, с једне стране, рационалност хришћанског вјеровања и, с друге стране, његову истинитост, или обратно – доказујући објективну истинитост својих тврдњи, демонстрирала је истовремено и њихову рационалност. У ту сврху, апологетика се служи доказима да Бог постоји, да је створио свијет и човјека, да се Христос оваплотио, да је човекова душа бесмртна итд. Тако су у апологетској литератури честа позивања на традиционалне доказе, априорног („из разума“) или апостериорног (из искуства или историје) типа – којима се показује да Божије постојање – а њега, као темељ сваког другог теолошког знања, апологетика првенствено жели да докаже – представља како логичку нужност, тако и емпиријски освједочену реалност.⁴⁵

Међутим, проблем с којим се, у покушају да докаже објективну истинитост хришћанских истинâ, апологетика сусреће јесте питање епистемичког статуса теолошких исказа. Односно, да ли (доказана) чињеница Божијег постојања заиста представља нужну истину, и ако је тако, како је могуће да људи не вјерују у њу. За рјешавање овог проблема нуђена су различита рјешења. Милош Парента говори да религијско сазнање није потпуно и да не представља *нужну истину*, па за његово усвајање није довољно рационално га обухватити, већ је неопходно прихватити га срцем.⁴⁶ На другом мјесту, пак, када је ријеч о доказима Божијег постојања, он каже да ти докази заиста представљају логичку нужност, али немају „очитост“ какву имају рецимо математички докази.⁴⁷ Радивој Јосић, с друге стране, сматра да докази Божијег постојања нису „за разум принудни“, па се не може говорити о доказима у строгом смислу, већ о „доказивању“ које је сачињено од мноштво доказа који тек такви, уједињени, имају моћ „доказивања и стварања убеђења“.⁴⁸ Зашто је то тако, аутор не објашњава, али на крају закључује да

захваљујући томе што се користи научним (индуктивним) методом приликом анализе чињеница, из којих апстрахује општа начела. В. Иван Никољин, *Православна ајологејтика*, прев. Ж. М. Маринковић (с трећег руског издања – Сергијев Посад 1910), ИК Геце Кона, Београд 1934, 6.

⁴² *Исто*.

⁴³ Тако, Лазар Милин говори о својеврсном „религиозном експерименту“ – в. Лазар Милин, *Научно ојравдање религије: ајологејтика*, књига 1, 172.

⁴⁴ В. Лазар Милин, *Научно ојравдање религије: ајологејтика*, књига 1, 11–17. Видјели смо раније да су се овим аргументом служили и „апологети“ става да Богословски факултет припада друштву универзитетских наука. В. фусногу 28.

⁴⁵ В. нпр. Лазар Милин, *Бој постоји! А има ли доказа? Погледајмо заједно!*, Шид 2005.

⁴⁶ Милош Парента, *Ајологејтика: уџбеник за бојословије*, Књижара Јована Живковића, Сремски Карловци 1927, 49–51.

⁴⁷ Милош Парента, *Ајологејтика: уџбеник за бојословије*, 146.

⁴⁸ Рад[ивој]. Јосић, *Ајологејтика*, 169. Иначе, ова језичка разлика између „доказа“ и „доказивања“ којом аутор покушава да разрјеша горе постављено питање нема своју потпору у формалној логици. Нешто или јесте или није доказ. Доказивање је темпорални процес извођења доказа, а не неко трајно стање.

се Божије постојање разумом, ипак не може доказати.⁴⁹ Руски апологета Никољин сматра да резултати богословског истраживања не представљају нужне, па ни искуствено провјерљиве чињенице, али да се, с друге стране, на доказе могу примјенити правила „опште – човечанских закона мишљења“, те да они имају објективно важење.⁵⁰ На концу, Лазар Милин мисли да апологетика располаже логички ваљаним доказима, који при том посједују и *очигледност*,⁵¹ али да познавање доказа не гарантује и *вјеру* у њих (самим тим, и у Бога), јер је вјера дар Божије благодати.⁵²

Стварајући систем доказаних хришћанских истина, апологетика је истовремено узимала у задатак да покаже како се оне односе према савременим научним открићима – тј. како се теологија има односити према осталим наукама. Тај однос, када је експлицитно тематизован, различито се одређивао. Неки апологети су сматрали да теологија има сасвим одјелит домен истраживања од било које друге науке те да се не мјеша у питања науке. Теологија говори о Творцу, док наука говори о творевини.⁵³ Други су сматрали да наука и теологија немају различите предмете истраживања, већ само различите тачке гледишта на исте предмете – као што то, уосталом, имају и различите научне дисциплине. Тако, нпр. хемија не гледа на исту ствар као и физика. Теологија гледа на природне појаве из перспективе њиховог примарног узрока (а то је њихов Творац), док наука гледа из перспективе секундарних узрока. Теолошко и научно виђење стварности је различито, али не и противречно.⁵⁴ Међутим, поједини аутори су сматрали да наука нужно прекорачује ову границу подјеле, јер је њена открића неминовно наводе на закључак да је Бог створио свијет, те тако наука постаје врхунац природне теологије.⁵⁵ Други су, пак, сматрали да је теологија та која треба да искорачи из области свог дјеловања јер, као баштинар истине, дужна је да покаже неистинитост одређених научних теорија, па се апологетика, готово по правилу, бавила и испитивањем, кориговањем и побијањем научних теорија.⁵⁶ Отуда, када се ствар преносила на конкретан дијалог са појединачним научним теоријама, често су практиковане полемике које нису у складу са наведеним општим начелом о подјели области. Тако, рецимо, М. Парента заступа став о одијелености области теологије и науке – јер су то двије самосталне

⁴⁹ Рад[ивој]. Јосић, *Айологејика*, 176.

⁵⁰ Иван Никољин, *Православна айологејика*, 6–7.

⁵¹ В. Лазар Милин, *Научно ојравдање релијије: айологејика*, књига 1, 17.

⁵² В. Лазар Милин, *Научно ојравдање релијије: айологејика*, књига 1, 26–29. Циљ апологетике је управо да нас изградњом знања припреми за прихватање вјере која нам се благодаћу даје. В. Лазар Милин, *Научно ојравдање релијије: айологејика*, књига 1, 18; 22; 23.

⁵³ В. В. Кочовић, „Одношај знанствене космогонije према библијском причању о стварању“, *Српски свештеник: лист српско-православног свештеништва у Босни и Херцеговини*, 6-7 (1913), 168–186. Аутор додаје да је улога теологије да у својој јединственом виђењу стварности интегрисе све, иначе дезинтегрисане, научне дисциплине.

⁵⁴ В. Лазар Милин, *Научно ојравдање релијије: айологејика*, књига 1, 169.

⁵⁵ В. Милош Парента, „Је ли наука непобожна, безбожна?“ *Брајстиво: лист за вјерско и народно просвјешћавање*, 9-10 (1932), 134–138, 138.

⁵⁶ Вриједан пажње је и став аутора потписаног иницијалима М. Ј. који сматра да теологија има задатак да интегрисе све научне дисциплине, јер се управо она бави највећом Истином, која је и циљ сваке науке: „Смета ли хришћанство развијању наука и вештина?“ *Пасијрска реч* 41 (1909), 324–325, 324. Сличног става је и, како је већ наведено, В. Кочовић – в. фусноту 53.

области са сопственим предметима, методима итд.⁵⁷ – које истовремено, ипак, допуњују једна другу, па тако наука служи као основ религије (али и врхунац природне теологије),⁵⁸ а религија као коначни исход науке.⁵⁹ Међутим, када ступа у дијалог са конкретним научним теоријама, Парента побија учења тадашње физике о постању свијета, као и еволуције о развоју врста.⁶⁰ Јово Давидовић такође сматра да су сукоби између науке и Библије привидни и да емпиријска наука може само да потврди (правилно протумачену) Библију. Али то га не спречава да покаже како је приказ настанка човјека који нуди еволуција погрешан, а онај библијски исправан.⁶¹ Оваква побијања представљају опште мјесто у апологетици, па се могу пронаћи код готово сваког аутора који се бави овом дисциплином.⁶² Истовремено, произвољно се одређују границе науци, показују њене противрјечности, мањкавости и указује шта то све наука не може да досегне и на која темељна питања не може да одговори.⁶³

Из показаног се може извести уопштен закључак да апологетика себе види као праву науку чији је задатак да демонстрира научност цјелокупног теолошког мишљења и његову истинитост. С науком апологетика разговара на њеном терену, теолошке истине се посматрају као научне истине (иако се њихов објективни статус каткад доводи у сумњу), а теологија се (некад имплицитно, некад експлицитно) третира као природна теологија. Тако се путем логички нужних (априорних) или искуствено проверљивих (апостериорних) аргумената доказује да Бог постоји, да је најузвишеније биће, да је душа бесмртна, да је Христос заиста васкрсао, да еволуција није научно валидна итд. Тако, теологија не да није постала *ненаучна*, већ је постала *супернаучна* – она је, према апологетима, наука над наукама, јер су њене истине *аксиоми* (чија је истинитост загарантована будући да су откривене од творца реалности која се описује), док су научне истине заправо само (мање или више оправдане) *хипотезе*. Дакле, теологија је прихватала концепт *натуралне* науке, примењивала га на себе (постајући *натуралном* теологијом), сматрајући се за

⁵⁷ Милош Парента, *Айологетика: уџбеник за бојословије*, 83; 217.

⁵⁸ В. В. Милош Парента, „Је ли наука непобожна, безбожна?“ *Брајсџиво: лист за вјерско и народно просвјетивање*, 9-10 (1932), 134–138, 138.

⁵⁹ Милош Парента, *Айологетика: уџбеник за бојословије*, 219. Начин на који аутор објашњава ову тезу је прилично чудан. Он каже да религија, као наука о личном Богу, „даје ријешење о објективном значају сагласности појава са законима, које човечији разум установљује. Наука почива на тај начин на религији и налази у њој своје оправдање и задовољење“ (Милош Парента, *Айологетика: уџбеник за бојословије*, 220).

⁶⁰ Милош Парента, *Айологетика: уџбеник за бојословије*, 193.

⁶¹ В. Јово Давидовић, „Библија и позитивне знаности (Предавање одржано на II скупштини ‘Св. Саве’, друштва богословске омладине у Рељеву 1912. год)“, *Српски свеишеник: лист српско-православној свеишеништва у Босни и Херцеговини*, I дио: бр. 3 (1913), 72–79; II дио: бр. 4-5 (1913), 106–112.

⁶² В. нпр. Димитрије Калезић, *Ујознајмо религију: из историје и философије религије*, Београд-Фоча 2005, 257–329.

⁶³ У таква питања спадају како она о загробном животу, тако и она о постанку свијета. В. Епископ Платон, *Наука и религија: хришћански идеали и материјалистичко схваћање живота*, Сремски Карловци ²1938. О противрјечностима у науци в. Лазар Милин, *Научно оправдање религије: айологетика*, књига I, 14–15. О томе како су се много пута научна тврђења показала нетачним, а она која су се сматрала ненаучним тачним, због чега науци није вјеровати, в. непотписан чланак: „О несигурности науке“, *Пасијирска реч*, 45 (1910), 357–358.

једну међу наукама, а своје истине за једине ваљане, самим тим често супротстављене научним.

Српска неопатристичка мисао

Када је у питању контекст српске неопатристичке теологије⁶⁴ може се рећи да питање научног карактера теологије готово да није ни постављано,⁶⁵ те је стога, за потребе наше теме, могуће навести свега неколико општих увида. Управо „патристички обрт“⁶⁶ (или макар оно како је он схваћен) је заслужан што се у православној теологији 20. в. питање научности теологије није ни постављало. Повратку отачкој теологији је истовремено значајно и отклон од „ропства Западу“ – православљу страног оквира, језика и стила богословствовања.⁶⁷ Овај „обрт“, може се рећи, довео је до потпуне промјене богословске парадигме у православљу, па и оном српском.⁶⁸ Централно питање у настојању да се поврати изгубљени идентитет православног богословља постало је питање одстрањивања оних његових сегмената који су се развили као плод западног утицаја. Уз средњовјековну схоластику, доминантан облик богословља који је православље усвојило са Запада било је, како смо видјели, апологетско богословље. Једна од битних карактеристика и једног и другог јесте „научни“ приступ теологији, настао у првом случају као, подсјетимо се, последица универзитетског изучавања богословља, а у другом, као жеља да се теологија покаже ваљаном пред просветитељским „здравим разумом“. Отуд је избављење од стега западних оквира мишљења, виђено (између осталог и) у раскиду са традицијом схоластичког академизма и апологетског рационализма, значило и (имплицитно или експлицитно) сврставање питања научности теологије у сферу „лажних дилема“ или „вјештачких проблема“.⁶⁹ Тако се апологетска традиција

⁶⁴ Под овом синтагмом подразумевамо корпус дјела – насталих махом у другој половини 20. в. – чији су аутори надахнути „повратком Оцима“ као централном идејом програма „неопатристичке синтезе“ који је у свом раду инаугурисао Георгије Флоровски.

⁶⁵ Можда једини изузетак на који смо у досадашњем истраживању наишли је чланак Милана Васиљевић (данас епископа Максима) „Теологија као наука и теологија искуства: у традицији Православне Цркве“, *Теолошки йодеги* 1-3/1990, 153–174.

⁶⁶ Термин користимо алудирајући на „лингвистички обрт“ (linguistic turn) у философији 20. в. који је умногоме одредио њене даље токове. Исти је случај, сматрамо, био и са „патристичким обртом“ у православној теологији 20. в.

⁶⁷ В. Георгије Флоровски, „Западни утицаји у руској теологији“, у: исто, *Богословске сјудује*, прев. А. Ђаковац, Задужбина Светог манастира Хиландара, Београд 2005, 157–177.

⁶⁸ О томе шта је нова богословска парадигми у српској теологији 20. вијека значила за поље екуменског дјеловања в. Максим Васиљевић, „Сусрет и заједничарење у различитости: Српска теологија у дијалогу са Западом – Николај Велимировић, Јустин Поповић, Атанасије Јевтић као парадигма конкретнег предлога“, у: Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија данас 2010 (28-29. мај 2010)*, Православни богословски факултет, Београд 2011, 645–666.

⁶⁹ В. нпр. Милан Васиљевић, „Теологија као наука и теологија искуства: у традицији Православне Цркве“, 155. Треба нагласити да је став о ирелевантности овог питања изражен симултано са уверењем да теологија *јесте* наука, али је и више од тога. Иначе, утисак је да се наведене синтагме често користе у неопатристичком дискурсу када се именују управо помињани западни оквири мишљења и проблеми које га прате. Карактеристично је, међутим, да сам Флоровски не гледа на (слична) питања западног богословља као на стварање вјештачких теолошких проблема. Напротив, он говори о томе како су западна питања, као њима туђа, била неразумљива православним теолозима, па су их они рјешавали *ad hoc*, бирајући углавном неке од постојећих „западних“ одговора. Повратком Оцима, ми сада треба да „препознамо, да искусимо и да продремо у та западна питања, морамо себи приближити

урушила јер се сам њен темељ – рационално оправдање вјере – пред лицем отачке теологије показао, с једне стране као сувишан, а с друге и као противан темељним начелима отачке теологије. Тако ће Димитрије Богдановић рећи да теолошко сазнање не само да не може, већ „и не сме претендовати на научност, јер у том случају или постаје наука а престаје бити религија, или пак постаје нека псеудонаучна ... збрка појмова“.⁷⁰ Здравко Пено, на сличан начин, истиче да је циљ који апологетика поставља пред себе („рационално оправдање вјере“) „неприхватљив за Православље“.⁷¹ Он се такође труди да покаже да концепт науке који одликују методолошки натурализам, фалсификационизам (као средство оповргавања и постулирања научних теорија) и прогрес – не може бити примјењен на теологију.⁷² Милан Васиљевић сматра да теологија и јесте наука – будући да има свој предмет, циљ и метод – и да то, с друге стране и није – јер се од осталих наука радикално разликује по предмету којим се бави, и очигледности резултата својих истраживања.⁷³ Код Атанасија Јевтића се може ишчитати став да теологије јесте и наука, али да је то уз све оно што јесте, тек секундарно, или чак терцијарно.⁷⁴

Концепт теологије који је, „следејући Светим Оцима“, српска неопатристика предлагала јесте, укратко, концепт теологије као созерцања Бога и сједињења с њим у црквеној заједници. Ако су кључни термини у апологетици били: разум, доказ, наука, природа, кључни термини српске неопатристике би били: вјера, опит, созерцање, покајање, заједница итд. Виђење неопатристичке теологије бисмо, тако, могли сажети на слиједећи начин: православна теологија је прије и изнад свега *созерцање* Бога (и доксолошки *јовор* о том созерцању) које је плод реалног *сусреша* са Богом откривеним у Исусу Христу, који се, *блајогаћу* Светога Духа, одиграва у *љубавној заједници* с њим – у *Цркви*.⁷⁵ Темељно начело оваквог богословља изражено је у ријечима Светог Григорија Богослова: пракса узводи теорији.⁷⁶ Дакле, теологија као наука и мисаона рефлексивност о овом искуству бо-

читаву драматичну проблематику западне мисли“, јер се „независност од Запада не сме дегенерисати у отуђење које би постало једноставно противљење Западу“ – Георгије Флоровски, „Западни утицаји у руској теологији“, 177.

⁷⁰ Димитрије Богдановић, „Куда иде хришћанска апологетика“, *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1960, 112–115, 112.

⁷¹ Здравко Пено, „Смисленост апологетике у светлу отачког богословља и савремене науке“, у: Богољуб Шијаковић (ур.), *Српска теологија данас 2009 (29–30. мај 2009)*, Православни богословски факултет, Београд 2010, 25–33, 26. Тај став дијели и Милан Васиљевић, „Теологија као наука и теологија искуства: у традицији Православне Цркве“, 159.

⁷² Здравко Пено, „Смисленост апологетике у светлу отачког богословља и савремене науке“, 29–33. То, међутим, не значи да теологија и наука не треба да стреме ка конструктивном дијалогу – штавише, он је неопходан – в. *истио*, 33.

⁷³ В. Милан Васиљевић, „Теологија као наука и теологија искуства: у традицији Православне Цркве“, 155–157.

⁷⁴ Атанасије Јевтић, „Методологија богословља“, *Богословље* 1-2/1981, 53–68 = Радован Биговић (прир.), *Православна теологија: зборник чланака и сјудија*, Богословски факултет 1995, 205–222, 215.

⁷⁵ Атанасије Јевтић, „Методологија богословља“, 215–218. В. и Амфилохије Радовић, „Мисија Цркве и њена методика кроз векове“, у: исто, *Основи православне васиљашања*, Врњачка Бања 1993, 193–208 = Радован Биговић (прир.), *Православна теологија: зборник чланака и сјудија*, Богословски факултет 1995, 193–204.

⁷⁶ В. Атанасије Јевтић, „Методологија богословља“, 215; Амфилохије Радовић, „Мисија Цркве и њена методика кроз векове“, 204.

говиђења је могућа, али она долази тек накнадно и немогућа је уколико у себе не укључује теологију као општење са Богом и ако њен израз није доксолошки.⁷⁷ Оно што нам неопатристика највише пружа, дакле, јесте захтјев да теологија буде *научна*, али не и систематско конципирање теологије као науке. Чињеницу да од ње нисмо добили и ово друго, сматрамо, можемо приписати „програмској“ уроњености неопатристике у отачки мисаони контекст у коме концепт науке – онакав, какав се развио почев од 18. в. па до данас – представља заправо анахронизам.

Закључак

Питање научности теологије је ријетко постављано у српској теологији 20. в. Када је постављано, то се чинило у теолошком одговору на изазове које је пред теологију постављао Универзитет, јавност и Црква. Пред лицем Универзитета се теологија изјаснила као наука, прижељкујући пријем у академску породицу наука. Пред јавношћу се такође изјаснила као наука, желећи да се прикаже као теоријски систем ништа мање (ако не и више) научан од философског материјализма и марксистичке идеологије који немају право да претендују на идентификацију са сâмом науком. Када се пак окренула ка својим изворима, теологија је остала у недоумици. Суочена са питањем сопственог идентитета и идентитета Цркве, при том уроњена у светоотачки мисаони контекст у коме је питање њене научности представљало анахронизам, нудећи овлашне одговоре, оставила нам је неистражен простор у који тек треба да крочимо.

⁷⁷ Атанасије Јевтић, „Методологија богословља“, 215–216.